Володимир КОВАЛЬЧУК (*Київ*)

ЗМІНИ В СИСТЕМІ ШИФРУВАННЯ ДОКУМЕНТІВ ОУН(б) У 1947–1948 РОКАХ

Той, хто досліджував письмові документи "спадкоємця справи УПА" – збройного націоналістичного підпілля ОУН(б) – неодноразово помічав, що адресати, адресанти, географічні назви, пункти зв'язку, ба навіть звичайні словосполучення чи розділи тексту деяких із джерел зашифровані. Звісно, це аж ніяк не винахід підпільників: до такого вдавалися й в інших організаціях-репрезентантах руху опору. Наприклад, цифрами нерідко кодували імена та прізвища своїх членів у польській Армії Крайовій[1], шифри застосовували білоруські партизани[2] тощо. Втім, шифрувальна справа як у "них", так і в "нашій" ОУН(б) досі залишається малодослідженою проблемою.

Псевдоніми в ОУН і УПА – традиційний предмет зацікавлення вітчизняних істориків та лінгвістів. Передусім учені вивчали "філологічний" бік справи. Наприклад, Іван Патриляк дослідив, що псевдоніми вояків УПА були кількох типів: іменникові, прикметникові, віддієслівні, ідіоматичні[3]. Микола Лесюк теж розробив їхню класифікацію, а заразом акцентував увагу на виникненні та походженні псевдонімів[4]. Наталія Павликівська розглянула неофіційний антропонімікон членів ОУН та учасників УПА за матеріалами експедиції в Івано-Франківській області 2005 р.[5]. Також ця дослідниця спеціально проаналізувала ті повстанські псевдоніми, що "відбивають історичне минуле українського народу"[6]. А ще вона здійснила спробу систематизації псевдонімів членів ОУН і УПА у словнику[7] (до створення представницького

[1] Zaszyfrowany wykaz żołnierzy rybnickiego inspektoratu AK // Armia Krajowa i konspiracja poakowska na ziemi Rybnickiej w latach 1942–1947 / Pod red. Adama Dziuroka. – Rybnik, 2004. – S. 92.

[2] *Павлова Е.* О месте и особенностях партизанских документов в комплексе источников по истории партизанского движения // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны: Навук. зб. – Мінск, 2011. – Вып. 6 / Рэдкал. С. М. Ходзін (адк. рэд.) та ін. – С. 106.

[3] *Патриляк І.* "Встань і борись! Слухай і вір...": Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.). – Львів, 2012. – С. 279.

[4] *Лесюк М.* Псевда вояків Української Повстанської Армії // Studia Sławistyczne 1: Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych. – Białystok, 1999. – S. 114–184; *його ж.* Неофіційний антропонімікон УПА // Галичина. – Івано-Франківськ, 2002. – № 8. – С. 126–139.

[5] *Павликівська Н.* Псевдоніми учасників національно-визвольних змагань 1929–1950 років XX століття: ОУН та УПА // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. пр. Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2012. – Вип. 33. – С. 14–18.

[6] *Її ж.* Апелятиви-історизми у псевдонімії ОУН та УПА // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: Зб. наук. пр. – Хмельницький, 2012. – № 5. – С. 126–132.

[7] *Її ж.* Словник псевдонімів ОУН–УПА. – Вінниця, 2007. – 440 с.

багатотомного індексу псевдонімів поки що далеко). Методи шифрування повстанських текстів (а заразом й імен повстанців) проаналізували Олександр Іщук і Наталія Ніколаєва[8]. А от над тим, коли літерні псевдоніми[9] членів підпілля замінили на числові, як і над багатьма іншими закономірностями шифрувальної справи (шифрування дат листів, окремих речень і розділів, застосування шифроблокнотів), історики посутньо ще не замислювалися.

На нашу думку, зміни в зашифровуванні підпільної документації у другій половині 1940-х років сталися через стрімке законспіровування мережі ОУН(б). Цьому процесу додали динамізму реорганізації УПА–Північ та УПА–Захід.

Оскільки "прямих" розпорядчих документів ОУН(б) про одномоментну заміну літерних псевдонімів на цифрові виявити не вдалося, визначимо приблизний час, коли це сталося. Для цього порівняємо відомості про датування, авторів та адресатів ста документів із відомого нам масиву писемних джерел націоналістичного підпілля (ділові листи, накази, списки та ін.), що походять переважно із теренів Волині та Полісся й зберігаються нині в Галузевому державному архіві Служби безпеки України.

Зміни позначень адресантів й адресатів у документах націоналістичного підпілля ОУН(б) за 1947–1949 рр.

№ п/п	Дата укладання документа	Адресант	Адресат	Архівна легенда документа
1.	4.01.1947	Не вказано [М. Козак]	Данило [М. Якимчук]	Ф. 2 (2-Н), оп. 58 (53 р.), спр. 3, арк. 287 (конв.). Копія
2.	29.01.1947	Тома [С. Янишевський]	Шуляк [С. Усачук]	Ф. 5, спр. 67426, оп. 3, арк. 12–12 зв. Оригінал
3.	2.02.1947	В[…]	Н-м [О. Дяків]	Ф. 65, оп. 2, спр. 7736, арк. 450 (конв.). Оригінал
4.	Не вказана [до 02.1947]	Гримок (Грилюк)	Марко [Р. Піддубний]	Ф. 2 (2-Н), оп. 57 (53 р.), спр. 3, арк. 151. Копія. Пер. російською
5.	22.03.1947	Богослов [С. Янишевський]	Марко [Р. Піддубний]	Ф. 2 (2-Н), оп. 73 (53 р.), спр. 19, арк. 66–67. Копія. Пер. російською
6.	Не вказана [03.1947]	Василь (Назар) [В. Галаса]	Не вказано	Ф. 62, оп. 4, спр. 4, т. 10, арк. 30–37. Копія. Пер. польською
7.	3.04.1947	Богослов [С. Янишевський]	Марко [Р. Піддубний]	Ф. 5, оп. 3, спр. 67426, арк. 380–381. Копія. Пер. російською
8.	25.04.1947	Смок [М. Козак]	Далекий [С. Янишевський]	Ф. 2 (2-Н), оп. 58 (53 р.), спр. 9, т. 1, 154 (конв.). Оригінал

[8] *Іщук О., Ніколаєва Н.* Методи зашифрування кореспонденції у підпіллі ОУН і УПА та їх розшифрування органами державної безпеки УРСР в 1944–1954 рр. – К., 2007. – 38 с.

[9] *Товарянська О.* По закінченні Другої світової листи в УПА підписували псевдонімами. Режим доступу (20.09.2013): http://gazeta.ua/articles/history/_po-zakinchennyu-drugoji-svitovoji-listi-v-upa-pidpisuvali-psevdonimami/488436/

9.	26.04.1947	Зінько [І. Кроль]	Ярослав [І. Берник]	Ф. 2 (2-Н), оп. 39 (53 р.), спр. 5, арк. 86. Копія. Пер. російською
10.	26.04.1947	Зінько [І. Кроль]	Ярослав [І. Берник]	Ф. 2 (2-Н), оп. 39 (53 р.), спр. 5, арк. 87. Копія. Пер. російською
11.	28.04.1947	Богослов [С. Янишевський]	Марко [Р. Піддубний]	Ф. 2 (2-Н), оп. 73 (53 р.), спр. 19, арк. 71. Копія. Пер. російською
12.	5.05.1947	Борис	Василь	Ф. 13, спр. 376, т. 32, арк. 236–237. Копія
13.	20.05.1947	Данило [М. Якимчук]	Лука [М. Козак]	Ф. 2 (2-Н), оп. 58 (53 р.), спр. 3, арк. 155–156. Копія. Пер. російською
14.	29.05.1947	Борис	Микола	Ф. 13, спр. 376, т. 32, арк. 237–239. Копія
15.	Не вказано [05.1947]	Борис	Микола	Ф. 13, спр. 376, т. 32, арк. 239–242. Копія
16.	2.06.1947	Ярославенко [П. Ліщук]	Не вказано [І. Кроль]	Ф. 2 (2-Н), оп. 57 (53 р.), спр. 4, т. 1, арк. 363. Копія. Пер. російською
17.	06.1947	Не вказано [В. Кук]	В-р [М. Козак]	Ф. 11, спр. 27314, т. 33, арк. 148–152. Копія
18.	Не вказано [06.1947]	Борис	Микола	Ф. 13, спр. 376, т. 32, арк. 243–244. Копія
19.	19.06.1947	Клим [І. Кроль]	Не вказано [С. Янишевський]	Ф. 2 (2-Н), оп. 57 (53 р.), спр. 4, т. 1, арк. 366–368. Копія. Пер. російською
20.	1.07.[1947]	Борис	Микола	Ф. 13, спр. 376, т. 32, арк. 244–246. Копія
21.	4.07.1947	Данило [М. Якимчук]	Давид [І. Литвинчук]	Ф. 2 (2-Н), оп. 58 (53 р.), спр. 3, арк. 287 (конв.). Копія
22.	21.07.[1947]	Борис	Микола	Ф. 13, спр. 376, т. 32, арк. 246–247. Копія
23.	28.07.1947	Чо-гуз [Ю. Беднарчик]	Не вказано [М. Козак]	Ф. 2 (4 упр.), оп. 39 (56 р.), спр. 9, т. 9, арк. 32–34. Копія
24.	29.07.1947	Данило [М. Якимчук]	Лука [М. Козак]	Ф. 2 (2-Н), оп. 58 (53 р.), спр. 3, арк. 287 (конв.). Копія
25.	1.08.1947	Данило [М. Якимчук]	Давид [І. Литвинчук]	Ф. 2 (2-Н), оп. 58 (53 р.), спр. 3, арк. 178–179. Копія. Пер. російською
26.	17.08.1947	Ярослав [І. Берник]	Лісовий	Ф. 2 (2-Н), оп. 57 (53 р.), спр. 4, т. 2, арк. 309–310. Копія. Пер. російською
27.	Не вказано [06–08.1947]	К… [І. Кроль]	Не вказано [С. Янишевський]	Ф. 2 (2-Н), оп. 57 (53 р.), спр. 4, т. 1, арк. 364–365. Копія. Пер. російською
28.	08.1947	8395 [М. Козак]	Не вказано [К. Воронін]	Ф. 2 (4 упр.), оп. 39 (56 р.), спр. 9, т. 9, арк. 40. Копія

29.	27.10.1947	Зінько [І. Кроль]	Литконюк [Л. Радкевич]	Ф. 2 (2-Н), оп. 39 (53 р.), спр. 6, арк. 315–316. Копія. Пер. російською
30.	29.10.1947	50 [В. Кук]	777 [Р. Шухевич]	Ф. 2 (2-Н), оп. 58 (53 р.), спр. 3, арк. 286 (конв.). Оригінал
31.	11.1947	75 [П. Федун]	5410 [І. Мельничук]	Ф. 2 (2-Н), оп. 58 (53 р.), спр. 9, т. 1, арк. 155 (конв.). Копія
32.	24.12.1947	Демян [С. Смолюк]	Не вказано	Ф. 13, спр. 372, т. 29, арк. 10–11. Копія. Пер. російською
33.	02.1948	2158	5410 [І. Мельничук]	Ф. 2 (2-Н), оп. 58 (53 р.), спр. 9, т. 1, арк. 155 (конв.). Оригінал
34.	03.1948	857 [М. Козак]	940 [А. Маєвський]	Ф. 2 (4 упр.), оп. 39 (56 р.), спр. 9, т. 9, арк. 25–27. Копія
35.	25.03.1948	1718 [Р. Шухевич]	1315 [В. Кук]	Ф. 65, спр. С-9079, т. 5, арк. 115–116. Копія. Пер. російською
36.	30.03.1948	Богослов [С. Янишевський]	Членам ОУН м. Києва	Ф. 13, спр. 372, т. 74, арк. 289. Копія
37.	04.1948	715 [М. Козак]	55 [В. Сементух]	Ф. 2 (2-Н), оп. 58 (53 р.), спр. 3, арк. 286 (конв.). Оригінал
38.	Не вказано [04.1948 р.]	6293 [В. Кук]	5184	Ф. 13, спр. 376, т. 7, арк. 391–399. Копія
39.	15.04.1948	Ярко	Шелест	Ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 171–174. Копія. Пер. російською
40.	24.06.1948	Беркут [І. Пронькін]	Роман [С. Титко]	Ф. 6, спр. 72722, т. 7, арк. 6. Оригінал
41.	20.08.1948	1718 [Р. Шухевич]	1516 [Бурлан]	Ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 136–138. Копія. Пер. російською
42.	09.1948	-р [П. Федун]	401 [О. Дяків]	Ф. 13, спр. 398, т. 18, арк. 15. Оригінал
43.	Не вказано [09.1948]	14 [П. Федун]	1648 [В. Галаса]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 1, арк. 143 (конв.). Копія
44.	10.1948	Ле [В. Кук]	795 [І. Литвинчук]	Ф. 65, спр. С-7736, т. 3, арк. 145. Копія
45.	Не вказано [до 11.1948]	171 [Р. Шухевич]	44 [З. Тершаковець] і 401 [О. Дяків]	Ф. 65, спр. С-9079, т. 57, арк. 24–26. Копія. Пер. російською
46.	11.1948	Плугатор [М. Козак]	Зот [Н. Хасевич]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 2, арк. 157 (конв.). Копія
47.	Не вказано [1948]	10 [О. Гасин]	С. [П. Федун]	Ф. 65, спр. С-9112, т. 2, арк. 98–105. Копія. Пер. російською
48.	25475 [Кінець 1948]	173 [П. Федун]	1648 [В. Галаса]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 1, арк. 11 (конв.). Оригінал
49.	28.12.1948	Давид [І. Литвинчук]	Сто [Р. Шухевич]	Ф. 65, спр. С-7736, т. 3, арк. 145–146. Копія
50.	15.01.1949	12611 [І. Литвинчук]	1230 [О. Степанюк]	Ф. 11, спр. 27314, т. 8, арк. 1–6. Копія
51.	28.01.1949	Їжак	Не вказано	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 1, арк. 115–117. Копія. Пер. російською

52.	01.1949	Мефодь [М. Салата]	66	Ф. 2 (4 укр.), оп. 37 (60 р.), спр. 8, арк. 126–127. Копія. Пер. російською
53.	01.1949	Зуб [П. Мосейчук]	700	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 1, арк. 133 зв. Фотокопія оригіналу
54.	01.1949	Дядя [М. Козак]	Вороний [М. Андрощук]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 1, арк. 89–89 зв. Копія. Пер. російською
55.	01.1949	715 [М. Козак]	55	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 1, арк. 118. Копія. Пер. російською
56.	01.1949	3344 [М. Козак]	1648 [В. Галаса]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 2, арк. 156 (конв.). Чернетка
57.	01.1949	795 [І. Литвинчук]	9101	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 1, арк. 106–112. Копія.
58.	714727 [01.1949]	Не вказ. [М. Козак]	1648 [В. Галаса]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 2, арк. 156 (конв.). Оригінал
59.	684427 [01.1949]	3344 [М. Козак]	1648 [В. Галаса]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 2, арк. 157 (конв.). Копія
60.	704727 [01.1949]	3344 [М. Козак]	1648 [В. Галаса]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 2, арк. 157 (конв.). Копія
61.	Не вказано [Початок 1949]	16554 [І. Литвинчук]	1874 [П. Ковальчук]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 17, т. 1, арк. 222. Копія. Пер. російською
62.	677643 [19.03.1949]	55555 [В. Галаса]	179 [А. Маєвський]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 2, арк. 157 (конв.). Чернетка
63.	Не вказано [До 03.1949]	Не вказано	Мисливець [І. Довбенко]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 1, арк. 160 (конв.). Оригінал
64.	190466 [19.04.1949]	171 [Р. Шухевич]	1315 [В. Кук]	Ф. 13, спр. 372, т. 75, арк. 185–186. Копія. Пер. російською
65.	04.1949	179 [А. Маєвський]	55555 [В. Галаса]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 2, арк. 156 (конв.). Оригінал
66.	04.1949	179 [А. Маєвський]	55555 [В. Галаса]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 2, арк. 156 (конв.). Оригінал
67.	04.1949	Мефодь [М. Салата]	66	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 2, арк. 156 (конв.). Оригінал
68.	04.1949	Зуб (С.) [П. Мосейчук]	Не вказано	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 2, арк. 157 (конв.). Копія. Пер. російською
69.	04.1949	Давид [І. Литвинчук]	6293 [В. Кук]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 17, т. 2, арк. 104 (конв.). Оригінал
70.	04.1949	П. [А. Маєвський]	857	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 2, арк. 156 (конв.). Копія
71.	Не вказано [04.1949]	259 [А. Маєвський]	Слюсар [Ю. Беднарчик]	Ф. 65, спр. С-8378, т. 4, арк. 2–7. Копія. Пер. російською
72.	1160566 [Весна 1949]	171 [Р. Шухевич]	100 [В. Кук]	Ф. 13, спр. 372, т. 75, арк. 186–187. Копія. Пер. російською
73.	Не вказано [Весна 1949]	Кубат	Не вказано	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 3, арк. 176. Копія

74.	05.1949	171 [Р. Шухевич]	1648 [В. Галаса]	Ф. 13, спр. 372, т. 75, арк. 187. Копія
75.	07.1949	З. Савченко [В. Галаса]	Зінько [І. Кроль]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 3, арк. 137 (конв.). Копія
76.	4.07.1949	Осика [О. Савира]	Надя	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 17, т. 2, арк. 122 (конв.). Фотокопія оригіналу
77.	08.1949	605 [О. Дяків]	99 [П. Федун]	Ф. 65, спр. 7447, оп. 17, арк. 152. Оригінал
78.	08.1949	Ле [В. Кук]	171 [Р. Шухевич]	Ф. 65, спр. С-7736, т. 7, арк. 16а (конв.). Фотокопія оригіналу
79.	Не вказано [Серпень 1949]	Григор [Ю. Беднарчик]	257 [А. Маєвський]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 2, арк. 176–179. Копія. Пер. російською
80.	Не вказано [Літо 1949]	Давид [І. Литвинчук]	6293 [В. Кук]	Ф. 2 (2-Н), оп. 61 (53 р.), спр. 4, арк. 270–272. Копія. Пер. російською
81.	Не вказано [Осінь 1949]	Давид [І. Литвинчук]	6293 [В. Кук]	Ф. 2 (2-Н), оп. 61 (53 р.), спр. 4, арк. 273–274. Копія. Пер. російською
82.	433616 [09-10.1949]	Я. [В. Галаса]	8228 [І. Литвинчук]	Ф. 2 (2-Н), оп. 60 (53 р.), спр. 6, т. 8, арк. 102 (конв.). Фотокопія оригіналу
83.	10.1949	Кирило [В. Галаса]	Прокіп [А. Неверковець]	Ф. 65, спр. С-9108, т. 3, арк. 20 (конв.). Фотокопія оригіналу
84.	10.1949	257 [А. Маєвський]	Сл-р [Ю. Беднарчик]	Ф. 2 (4 упр.), оп. 37 (60 р.), спр. 9, арк. 172 (конв.). Оригінал
85.	10.1949	257 [А. Маєвський]	Віктор	Ф. 2 (4 упр.), оп. 37 (60 р.), спр. 10, арк. 3 (конв.). Оригінал
86.	10.1949	Йовта [А. Маєвський]	Зінько [І. Кроль]	Ф. 2 (4 упр.), оп. 37 (60 р.), спр. 10, арк. 3 (конв.). Оригінал
87.	10.1949	КК/0	286 [А. Неверковець]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 17, т. 2, арк. 294 (конв.). Фотокопія оригіналу
88.	17.10.1949	Р. Бурлака [В. Кудра]	Бутько [С. Примак]	Ф. 2 (2-Н), оп. 48 (53 р.), спр. 1, т. 1, арк. 153-154. Копія. Пер. російською
89.	17.10.1949	Роман [В. Кудра]	Кучер [Ф. Джус]	Ф. 2 (2-Н), оп. 48 (53 р.), спр. 1, т. 1, арк. 153. Копія. Пер. російською
90.	21.10.1949	Мар'яна [В. Королюк]	Не вказано [І. Литвинчук]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 17, т. 2, арк. 292. Копія. Пер. російською
91.	Не вказано [до 10.1949]	1920 [Р. Кравчук]	401 [О. Дяків]	Ф. 65, спр. С-9079, т. 59, арк. 11. Копія. Пер. російською
92.	11.1949	Леміш [В. Кук]	605	Ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 71-82. Копія. Пер. російською
93.	11.1949	Леміш [В. Кук]	605 [О. Дяків]	Ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 71–81. Копія. Пер. російською

94.	Не вказано [1949]	Не вказано [В. Галаса]	Оксана [Л. Фоя]	Ф. 65, спр. С-8978, т. 4, арк. 93–99 зв. Фотокопія чернетки
95.	Не вказано [1949]	5… [В. Галаса]	Окс. [Л. Фоя]	Ф. 65, спр. С-8978, т. 4, арк. 100–101 зв. Фотокопія чернетки
96.	Не вказано [1949]	55555 [В. Галаса]	Не вказано	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 2, арк. 157 (конв.). Чернетка
97.	643828 [1949]	55555 [В. Галаса]	3344 [М. Козак]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 2, арк. 157 (конв.). Чернетка
98.	473828 [1949]	55555 [В. Галаса]	3344 [М. Козак]	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т. 2, арк. 157 (конв.). Копія
99.	153745 [1949]	155 [В. Галаса]	171 [Р. Шухевич]	Ф. 2 (2-Н), спр. С-9079 (дод.), т. 59, арк. 20-21. Копія. Пер. російською
100.	565107 [1949]	155 [В. Галаса]	Не вказано	Ф. 2 (2-Н), оп. 59 (53 р.), спр. 16, т 2, арк. 156 (конв.). Копія

Як бачимо, в документах № 1–27 автори та адресати фігурують під звичайними літерними псевдонімами. Це означає, що щонайменше до серпня 1947 р. ніякої реформи шифрування не було. Проте вже в наступні два-три місяці підпільники починають зашифровувати свої імена наборами з двох-чотирьох чисел. “Перша ластівка” – лист за серпень 1947-го до Костянтина Вороніна, в якому автор, провідник ОУН(б) на Волині Микола Козак, назвав себе “8395” (документ № 28). Восени серед авторів та адресатів ділових листів з’являються “50” (Василь Кук), “75” (Петро Федун), “777” (Роман Шухевич), “5410” (І. Мельничук) та інші (документи № 30–31).

Зате кореспонденція за 1948 р. (документи № 33–49) уже на ⅔ завірена цифровими псевдонімами. В п’ятнадцяти документах цифрами позначено 10 авторів і 12 адресатів. Серед підписаних літерними псевдонімами – листи Степана Янишевського (“Богослов”) і Івана Пронькіна (“Беркут”). Обидва перебували в опозиції до провідника ОУН(б) на Волині, тому, напевне, на потребу посилити конспірацію дивилися крізь пальці. Зате документи № 49–50 красномовно засвідчують, як інший підлеглий згаданого провідника, очільник т. зв. Північно-західного краю Іван Литвинчук, хоча і з певним запізненням, але замінив свій псевдонім “Давид” (грудень 1948 р.) на “12611” (січень 1949 р.).

Цифровими псевдонімами підписана майже половина проаналізованих нами документів за 1949 р. “Оцифрованих” адресатів побільшало – такі вже в 31-му з 50-ти документів. Отож цифрові псевдоніми набувають більшого поширення, ніж літерні.

До речі, в 1947–1948 рр. відбувався плавний перехід до зашифровування цифрами відправників та адресатів кореспонденції не тільки в ОУН на Волині, а й на території Галичини. Так, якщо в листі “Владана” до провідника Карпатського краю ОУН “Шелеста” (квітень 1947 р.)[10] і в листі “Ярка” до нього (квітень 1948 р.)[11] ми не виявили жодного цифрового псевдоніма, то в

[10] Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 18. – Арк. 168–169.

[11] Там само. – Арк. 171.

листі від Романа Кравчука-“Петра” до “Бурлана” (серпень 1948 р.) адресант уже проходить як “1718”, а адресат – “1516”[12].

Що цікаво, 1949-го навіть з’являються невідомі раніше “чисельно-літерні” позначення авторів, наприклад “КК/0” (автор документа № 87). Про такі псевдоніми відомо й із джерел радянського походження. Так, у довідці МДБ УРСР сказано, що станом на 3 жовтня 1949 р. провідник Дрогобицької округи ОУН мав псевдонім “Б-7”, провідник Самбірського надрайону – “К-12”, референт пропаганди Самбірського надрайону – “4-В”[13].

Утім, до деяких місць підпільної мережі “шифрувальна революція” 1947–1949 рр. дісталася з певним запізненням. Так, у щоденнику провідника СБ Ковельської округи “Коса”, якого він вів із 17 листопада 1950 р. упродовж майже року, цифрові псевдоніми не зустрічаються жодного разу аж до жовтня 1951-го. Натомість трьома цифрами (“333”) позначено пункт зв’язку. Одні імена підпільників у цьому джерелі зашифровані великою літерою з крапкою (наприклад, “К.”, “Я.”, “Н.”), інші – комбінаціями з першої та останньої літер псевдоніма (наприклад, “Б-к”, “С-р”), ще частина – звичайними “застарілими” літерними псевдонімами (“Глушко”, “Максим”)[14].

На початку 1949 р. почали зашифровувати наборами цифр і дати підпільних документів (див. документи № 58–60 у табл.). Робили це, додаючи у стовпчик до справжньої шестизначної дати (день, місяць, дві останні цифри року) документа вигаданий шестизначний набір чисел – так званий “датівник”. Отож, щоб визначити справжню дату документа (день, місяць і дві останні цифри року), достатньо було від наявної в документі зашифрованої відняти “датівник” (віднімати теж у стовпчик). “Датівник між нами будь «354261» (наприклад – 05.08.51 р., отже пишемо додавши датівник, тобто «405112» і т. п.)”, – інформував Олександр Савира Василя Кука в серпні 1951 р. Лише в листуванні між цими людьми міг використовуватися датівник “354261”. А 1950-го Василь Кук у листуванні з Іваном Литвинчуком послуговувався вже іншим датівником – “251015”[15]. За такою логікою, власні датівники мали б мати й інші фігуранти підпілля ОУН на ПЗУЗ. У 1949 р. Василь Галаса в листуванні з Анатолієм Маєвським використовував цифровий ключ “487294”[16]. За допомогою датівника “121806” упродовж певного часу зашифровували дати взаємної кореспонденції Анатолій Маєвський і “Максим Ат”[17].

Члени оунівського підпілля вперше вдаються до шифрування арабськими числами текстів документів (окремих слів, словосполучень, кількох слів, речень, абзаців) теж орієнтовно в 1947–1948 рр. До того застосовувалися літерні шифри (див., наприклад, “Суис црдисозбблр в уйфкні «Степ» на день 15.Х.1946 р.”. Дослідник Олександр Вовк переклав цю назву оунівського документа як “Стан організації в терені «Степ» на день 15.Х.1946 р.”)[18].

---

[12] Там само. – Арк. 136, 138.

[13] Там само. – Арк. 146.

[14] Там само. – Арк. 94, 96, 110, 114.

[15] Там само. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 44 (1953 р.). – Спр. 2. – Т. 1. – Арк. 29–30.

[16] Там само. – Арк. 33–34.

[17] Там само. – Арк. 36.

[18] Літопис УПА. Нова серія. – К.; Торонто, 2006. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946: Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – С. 177–178.

Як на Волині, так і в Галичині підпільники (починаючи з 1947 чи 1948 рр.) шифрували слова та тексти за допомогою "простого шифрувального квадрата". Спосіб доволі простий. Креслили квадрат, ділили його на горизонтальні та вертикальні рядки. Першу колонку по вертикалі (зверху вниз) і першу колонку по горизонталі (зліва направо) нумерували арабськими цифрами в порядку зростання. Решту пустих клітинок заповнювали літерами українського алфавіту (кирилицею). Якщо треба було зашифрувати якусь літеру з тексту документа, то її шукали в квадраті, визначали, де вона в квадраті знаходиться і замість неї вписували дві цифри: першу (її номер по горизонталі) і другу (її номер по вертикалі)[19]. За спостереженнями дослідників Олександра Іщука та Наталії Ніколаєвої, цей спосіб шифрування побутував наприкінці 1948 р. у Брестській окрузі – складовій Північно-західного краю ОУН(б)[20]. Навесні 1949-го поширення згаданого шифру в Північно-західному краї констатував начальник УМДБ Волинської області Будкін у спецповідомленні для міністра МДБ УРСР Савченка[21].

Інший оригінальний метод цифрового шифрування – за допомогою шифроблокнота. Такий документ "вигадувала" собі кожна пара підпільників, яка обмінювалася кореспонденцією. Типовий шифроблокнот складався з наборів цифр, розташованих у колонках на кількох аркушах. Відповідно, певному набору цифр відповідало унікальне слово чи словосполучення.

Цікаво, що декілька шифроблокнотів збереглося. У фондах Галузевого державного архіву Служби безпеки України перебуває на зберіганні шифроблокнот для листування між Василем Куком та Василем Охримовичем[22]. Завдяки іншому шифроблокноту чекісти дізналися, про що написав Василь Кук до Василя Галаси в червні 1952 р. Наведемо уривок із цього листа:

"233, 47, 782, 480, 482, – 785, 265. 77 – 81; 76 – перед 281. Є там ще 68, 782, 65, але 81 в цілому. 141, 147, 780 Єр 155. 78 – опанований. 792, 778, 283. 147, але це напевно 284. Там 784, 371, але 161, 780, 300, 778, 282. Це певне! 388, 804, 780, 55, 142, але очевидно 778, 276, 282. Треба признати, що 301 робить 328 дуже добре. 794, 447, 95, 96, 97, 783, 78, що 57, 199 ц. р. 784, 779, 284. Про це 819, 785, 197, бо 328 [пр]одовжується дальше і важко сказати коли скінчиться".

Ця цитата "ховає" важливу інформацію – в ній повідомляється про ситуацію в ОУН на місцях і намагання МВС-МДБ дезорієнтувати УГВР:

"Стан організації в теренах ЗУЗ, СУЗ, ОСУЗ, ПЗУЗ. Край «Поділля», край «Карпати», край ПЗУЗ зліквідовані, розбиті. Край «Львів» – перед ліквідацією. Є там ще окружні провідники, у надрайонах, але розбитий в цілому […] Край «Карпати» – опанований. Добре через провокацію. Зв'язок діє, але це напевне провокативна група. Там є Охало [В. Охримович], але потрапив живий до МВС через провокатора. Це певне! Кузьму маю до Гол. ком. УПА, нормальний зв'язок, але очевидно без агента-провокатора. Треба признати, що МДБ робить гру дуже добре. Всі матеріали (суспільно-політичні огляди, огляди ситуації, інформації) з краю «Карпати», що Голова Генераль-

[19] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 60 (1953 р.). – Спр. 6. – Т. 1. – Арк. 88–89.

[20] *Іщук О., Ніколаєва Н.* Методи зашифрування кореспонденції у підпіллі ОУН і УПА... – С. 10–11.

[21] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 60 (1953 р.). – Спр. 6. – Т. 1. – Арк. 88–89.

[22] Там само. – Ф. 6. – Спр. 51895-фп. – Конверт 1. – Арк. 68–69.

ного Секретаріату Української Головної Визвольної Ради одержав цього року, від провокативної групи. Про це потрібно не писати, бо гра [пр]одовжується дальше і важко сказати коли скінчиться”[23].

1955 р. чекісти перехопили іншого листа Василя Кука (“55”) до Василя Галаси (“77”) за липень 1954 р. Старший уповноважений 4-го управління КДБ при Раді міністрів УРСР майор Птічкін для його розшифрування знову застосував шифроблокнот[24].

“До посередництва” шифроблокнотів вдавалися й інші підпільники – Іван Литвинчук, Анатолій Маєвський, Юрій Беднарчик.

Документи зашифровувалися й із використанням заздалегідь обумовленої книжки чи брошури. Приміром, Василь Галаса в листуванні з Анатолієм Маєвським шифрував текст за 15-ю сторінкою брошури “Совєтський патріотизм” (від ділянки “…миляції народів СРСР” і далі за текстом аж до 10-го рядка брошури знизу). Рахувалися рядки знизу догори. Кожна літера готової “шифровки” виглядала як цифровий дріб, у якому чисельник вказував на номер рядка по вертикалі, а знаменник – на номер літери по горизонталі, починаючи від згаданої ділянки 15-ї сторінки. З подібною метою Василь Галаса у листуванні з Богданом Кузьмою застосовував одну зі сторінок книги “Адміністративний поділ деяких областей УРСР”. “Максим Ат” і Анатолій Маєвський шифрували свої листи з використанням брошури “Постанови III Надзвичайного Великого Збору” та ключем “Дунічка”[25].

Вочевидь, за допомогою цифрового шифру, схожого на описаний вище, “приховував” від стороннього ока прізвища деяких підпільників Юрій Беднарчик (“Григор”) у своєму листі до Анатолія Маєвського (“257”) влітку 1949 р.: “…нині др. 3/8, 3/9, 8/8, 5/6, 5/7 давали і дають йому найкращу характеристику”, – читаємо в документі[26]. Аналогічний шифр міг бути застосований і в листі Івана Листвинчука до Олександра Степанюка (15.01.1949 р.): “Якби б зовнішні обставини (4 1/3, 4/8, 2/8, 5/12, 7/9, 2/2, 4/7, 3/1, 1/3, 2/1, 10/4) були такі, що Вас могли б спинити…”[27].

До речі, описаний метод шифрування вважався в середині 1940-х у світі доволі примітивним. Приміром, польський військовий у співпраці з англійською розвідкою 1940-го користувався двома примірниками книжки одного автора; кожний зі своїх листів вони розпочинали 2-х – 4-хзначною комбінацією цифр, перша частина якої означала № сторінки, а друга – № рядка цієї сторінки згори вниз[28].

Василь Кук та Іван Литвинчук частини деяких своїх листів перетворювали на цифрові схожим чином. Спершу брали ключове слово “Ульяновськ”. Далі кожній літері цього слова призначали якусь цифру – від 1 до 10 (по порядку). Потім так само нумерували літери української абетки (варіант

[23] Літопис УПА. Нова серія. – К.; Торонто, 2011. – Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – С. 300.

[24] Там само. – С. 314.

[25] ГДА СБУ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 44 (1953 р.). – Спр. 2. – Т. 1. – Арк. 33–34.

[26] Літопис УПА. Нова серія. – Т. 16. – С. 348.

[27] Там само. – С. 533.

[28] Польське підпілля 1939–1941: Від Волині до Покуття. – Варшава; К., 2004. – Ч. 2 / Ред. С. Богунов та ін.; упоряд. З. Гайовнічек та ін. – Т. 3. – С. 1336–1338.

Булаховського). Далі переводили літери тієї ділянки тексту, яку слід було зашифрувати, в цифри за ключовим словом. Якщо потрібного відповідника у ключовому слові не знаходилося, брали ту цифру, яка означала певну літеру алфавіту.

Як правило, радянським чекістам вдавалося розібрати, що написано в бандерівських документах із літерними та цифровими шифрами. Інша річ – документи, в яких частина слів написана англійською мовою, а частина – зашифрована знаками. Щоденник за 1951–1952 рр., якого МДБ вилучило в закордонного кур'єра, що прибув в Україну для зв'язку з Центральним проводом ОУН, був зашифрований саме так, внаслідок чого чекісти не змогли документ повністю розшифрувати[29].

Отже, на підставі порівняння ста післявоєнних документів ОУН(б) вдалося встановити, що правила їхнього зашифровування в 1947–1948 рр. кардинально змінилися. Цифрові шифри імен багатьох повстанців, назв пунктів зв'язку, окремих речень, абзаців і навіть повних текстів документів поступово "витіснили" з документів літерні. В такий спосіб керівництво ОУН(б) намагалося зробити зміст документів недоступним для розшифрування радянськими криптологами. Втім, співробітники радянських органів безпеки успішно розгадували цифрові шифри повстанців, про що свідчать численні переліки цифрових псевдонімів та їхніх відповідників (справжні імена та прізвища) наприкінці перекладів повстанських документів російською мовою, збережених у Галузевому державному архіві Служби безпеки України.

Володимир Ковальчук (Київ). **Зміни в системі шифрування документів ОУН(б) у 1947–1948 роках.**

У статті на підставі аналізу ста архівних документів досліджено реформу зашифровування документів Організації українських націоналістів-бандерівців, а саме заміну літерних шифрів адресатів, адресантів, дат, текстів документів на числові.

Ключові слова: ОУН(б), документи, шифр, псевдонім, цифра, літера.

Владимир Ковальчук (Киев). **Изменения в системе шифрования документов ОУН(б) в 1947–1948 годах.**

В статье на основе анализа ста архивных документов исследована реформа шифрования документов Организации украинских националистов-бандеровцев, а именно замена буквенных шифров адресатов, адресантов, дат и текстов документов на числовые.

Ключевые слова: ОУН(б), документы, шифр, псевдоним, цифра, буква.

Volodymyr Kovalchuk (Kyiv). **Changes in the Enciphering System as revealed in the Documents of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN-B) in 1947–48.**

Based on a study of archival documents the author investigates a reforming of the enciphering system in the OUN-B. In the correspondence of the members of the organization, textual documents with names, dates and addresses etc. were changed into numerical codes.

Key words: OUN-B, documents, codes, pseudonym, correspondence, letter.

---

[29] *Іщук О., Ніколаєва Н.* Методи зашифрування кореспонденції у підпіллі ОУН і УПА... – С. 31.